

VALLÁSI MEGÚJULÁS ÉS RÍTUSOK EGY ERDÉLYI ROMA KÖZÖSSÉGBEN

Fosztó László: *A rítusok revitalizációja
a szocializmus után*

■ Fosztó László könyve az antropológiai kutatások két területén is fontos hozzájárulást jelent: a kelet-európai roma-kutatások, valamint a vallásantropológiai kérdésfelvetések terén.

A könyv fő problematikáját illetően a vallás posztiszocializmusbeli felértékelődésének téziséhez kapcsolódik. A posztiszocialista államokban a vallásos aktivitás megnövekedését jelző kutatások különféle magyarázatokkal szolgáltak. Egyesek e jelenséget a szocializmusban mint ideológiai rendszerben való általános csalódással hozták összefüggésbe, míg mások a posztkommunista átmenetet kísérő gazdasági-társadalmi krízisekkel magyarázták, hogy ezek közül csak kettőt említsék. A posztiszocialista Romániában intenzívebbé vált vallásos aktivitás problémájának a megértéséhez a szerző a vallás társadalmi/közösségi funkcióival kapcsolatos kérdések megválaszolását tűzi ki céljául. Éspedig: milyen szerepet játszik a vallás az emberek mindennapi életében? Milyen szerepet töltenek be a vallásos rítusok a társadalmi kapcsolatok építésében és fenntartásában? Milyen szerepet tölt be a vallásos aktivitás a társadalmi integráció és tolerancia, valamint a határteremtés és megkülönböztetés folyamataiban?

A vizsgálat fő elméleti, módszertani kerete az etnográfiai kommunikációelmélet, amely a verbális kommunikáció mellett nagy hangsúlyt fektet az indirekt kommunikációs gyakorlatokra, különös tekintettel a rituális kommunikációs formákra. Az elemzés egy kalotaszegi faluban végzett antropológiai terepmunka eredményeire épül.

A bevezető fejezetekben a probléma felvetést, a terepmunka körülményeinek felvázolását követően bemutatja a kutató közösséget, gondosan ügyelve arra, hogy megvilágítsa a legfontosabb történeti, politikai vonatkozásokat. A szerző tömör áttekintést nyújt a szocializmus és a posztiszocializmus Kelet-Európával, szűkebben Romániával foglalkozó antropológiai irodalmáról is, amelyek teoretikus kereteihez, diskurzusaihoz (például az emberélet fordulóihoz kötődő rítusok és lokalitás kérdéskörét, a dekollektivizáció hatásait vagy a tradíció funkcióit problematizáló elemzésekhez) több szálon is kapcsolódik. Az áttekintés rendkívül logikus és világos, mellőz mindenféle tudományoskodó üresjáratot, ahogy messze elkerüli egy-egy kérdés „túlhivatkozását”, túlírását is. Egy alfejezetben a kelet-európai roma-kutatásokkal kapcsolatos antropológiai és néprajzi irodalmat ismerteti. Megjelöli a számára elméleti inspirációt nyújtó két legfontosabb szerzőt, Michael Stewart-ot és Paloma Gay y Blasco-t, akik részletesen foglalkoztak a roma kultúra kommunikációs aspektusai-val, valamint a vallási konverziónak a személyes identitásra gyakorolt szerepével is. E szerzők munkássága fontos elméleti kiindulópontot jelentenek Fosztónak azon érvelése kidolgozásához, hogy a romungrok esetében a személyiség átalakulásában a vallás fontos szerepet játszik. Fosztó úgy véli, hogy a posztiszocializmusban országos és lokális szinten egyaránt fokozódó, a romákkal szembeni határépítő, kizárásukra irányuló tendenciák következtében a vallási megtérés, a pünkösdizmus a romák számára e konfliktus

Ritual Revitalisation after Socialism: Community, Personhood, and Conversion among Roma in a Transylvanian Village (A rítusok revitalizációja a szocializmus után: közösség, morális személy és megtérés a romák körében egy erdélyi faluban). Halle Studies in the Anthropology of Eurasia, LIT Verlag, Münster, 2009.

kifejezésének lehetőségét teremti meg, a stigmatizáció ellenében hat.

Egy alfejezetben ismerteti a kutatása szempontjából legrelevánsabb vallásantropológiai terminusokat és gondolatmeneteket. Foszttót a vallás Edmund Leach-i gyakorlati megvalósulásának aspektusai érdeklik és kevésbé a vallás konceptuális, imaginárius, szubjektív oldalai. Áttekin-tésében a rítusok revitalizációjának és a rituális kommunikációnak szentel külön figyelmet, ugyanakkor bemutatja a vallási konverzióknak a pünkösdizmusban játszott szerepét elemző fontosabb vallásantropológiai irodalmat is. Kihangsúlyozza, hogy a pünkösdizmusra való áttérés magában foglalja annak a lehetőségét, hogy a létező társadalmi kapcsolatokat átalakítsa, korábbi relációkat megszüntessen, ugyanakkor újabb kapcsolatok kialakítását is ösztönözheti. A vallási meg-téréseket vizsgáló újabb antropológiai irodalomnak ez az állítása a nyilvánosság és a rituális kommunikáció közötti kapcsolat természetére vonatkozó gondolatmenetének kialakításában jelenik meg. Fosztó amellett érvel, hogy az emberi életfordulóhoz kötődő rítusok, valamint az egyéni krízishelyzetek szerepet játszanak a lokális nyilvánosság teremtésében és fenntartásában, míg a vallási megújulás rítusai a nyilvános szféra átalakulásának okai és kifejezői is egyben.

A harmadik fejezettel kezdődik az etnográfiai anyag részletes bemutatása és értelmezése. E fejezetben a roma közösség legfontosabb életfordulós rítusait, a keresztelőt, a konfirmációt és a temetést mutatja be. A házasságkötés – mint megjegyzi – azért nem tartozik ezek közé, mivel nem formálisan köttetik, a családalapítást a településen élő roma közösségben a házaspár első gyermekének keresztelőjével fejezik ki és ünneplik meg. E fejezetben is kidomborodik a könyv egyik nagy érdeme, hogy az elemzés részletes megfigyelésekkel, esetbemutatókkal, rítusleírásokkal párosul, az elemzett problematika minden esetben részletes etnográfira épül. E fejezet fontos következtetése, hogy bár az emberi életfordulókhoz kötődő rítusok esetében a vallásos forma adott és változatlan, ezek esetenként mégis a lokális közösség társadalmi elkülönülésének kifejezését és újratermelését valósítják meg. A keresztelő és az ezt kö-

vető rituális műrokon-sági kapcsolatrendszer (a *kirve* vagy komasági viszonyrendszer) a romák esetében egy versengő társadalmi mezőbe ágyazódik bele. A keresztelő individualisztikus jellegéhez képest a konfirmáció a teljes helyi közösség homogén etnikai és felekezeti összetartozását hivatott kifejezni, amelyben a rítus erős egyházi ellenőrzés alatt zajlik, szemben a keresztelővel, amelyet a református egyház kevésbé tud ellenőrizni. A temetést a szerző a létező társadalmi és etnikai szegmentáltságot felülíró, a szolidaritás és támogatás aspektusait kiemelő rítusként írja le.

A negyedik fejezetben a szerző a romungrok társadalmi világának átalakulását és kontrollálását lehetővé tevő szimbolikus technikák együttesét vizsgálja. Az eskütevés gyakorlatán keresztül a személyiség rituális átalakulásának folyamatát elemzi. Erre olyan egyéni krízis-szituációkban kerül sor, amikor valaki a legfontosabb társadalmi kapcsolatainak teljes felbomlásának fenyegetettségét éli meg valamely deviáns magatartás, lopás, házastársi hűtlenség gyanúja miatt. Az eskütevés fordulópontra jelenthet a személy viselkedésében, amelyet annak megszegése esetén bekövetkező divinációs büntetésben való hit biztosít (például közeli hozzátartozó, gyermek tragikus halála). A szerző az eskütevést és a vallási megtérést hasonló szimbolikus technikáknak tekinti, mivel mindkettő a személyiség átalakulását, a személy viselkedésének megváltozását hangsúlyozza, a divinációs büntetés lehetőségével együtt, amennyiben ezeket megszegik.

A következő fejezet a romungrok pünkösdizmusra való megtérésének folyamatát elemzi. Az elemzés módszertani következetessége, a feldolgozott etnográfiai anyag egyéni értelmezése, újszerűsége számomra a könyv egyik csúcsát képezi. Az elemzés egyik központi terminusa a *morális személy* (*moral personhood*). A fogalom a társadalmi normának a viselkedésbe való beépülését jelenti, amely a személyközi kapcsolatok működtetésében játszik szerepet. Fosztó azt vizsgálja meg, hogy vallási megtérésnek milyen következményei vannak az egyén és társadalom viszonyának átalakulásában. A pünkösdizmus megújulási rítusai a morális személy átalakítását eredménye-

zik a roma közösség egy részében, amelyek ugyanakkor a helyi közösségen túlnyúló, transzlokális kapcsolatok és közösségi imaginációk kiépülésében játszanak szerepet. Egy esetelemzés keretében, amely a megtéréstörténet előadásának performatív elemeit vizsgálja, arra a következtetésre jut, hogy a vallási megtérés a megtérő személy társadalmi kapcsolataiban radikális fordulatot jelenthet. A vallási megtérés társadalmi elismeréséhez szükséges a nyilvánosság. A megtéréssel létrejövő új morális személy és a megtérő kapcsolatrendszer, társadalmi kötelezettségei között feszültség támad, amely szükségszerűen a társadalmi kapcsolatok újraértelmezését vonja maga után. A fejezet egy újabb fontos eredménye a pünkösdizmus népszerűségének magyarázata a társadalmilag szeg-regált roma csoportokban. Fosztó azzal érvel, hogy a megtérés a személy számára a társadalmi mobilitás, a státuszpozíciók megfordításának ígéretét is magában hordozza. Ennek elérésében a pünkösdizmus univerzalitásának, transzlokális jellegének képzete is szerepet játszik. A szerző kiemeli, hogy a pünkösdista gyülekezetek ritualizált nyilvánossága tagjaik számára a társadalmi hitelesség érzését teremti meg.

Egy újabb fejezet a rítusok revitalizációjának a problémáját taglalja. A lokális társadalom vallási és szekuláris rítusainak elemzése nyomán arra a következtetésre jut, hogy bár a szocializmus bukását követően a rituális gyakorlatok számának megnövekedésével és diverzifikálódásával számolhatunk, a lokális társadalmak különböző csoportjai ebben különbözőképpen vettek részt. A vizsgált települé-

sen a magyarok olyan közösségi rítusokat működtettek, amelyek a lokális tradíciók megújításán alapultak (például falunapok), és amelyek hangsúlyosan nemzeti jellegűek voltak. Ezzel szemben a roma közösség pünkösdista rítusai a személy korábbi szociális identitásával való kapcsolatának tagadását, az etnicitás jelentőségének szimbolikus leértékelésének terét teremtettk meg. Bár a rítusok revitalizációjának technikája egymástól gyökerestől eltér, a szerző mégsem gondolja úgy, hogy ez konfliktustermeléshez vezetne. A rítusok a társadalmi nyilvánosság különböző szféráiban zajlanak, amelyek nem veszélyeztetik a két etnikum egymáshoz való viszonyában hallgatólagosan elfogadott lokális egység fenntartásának képzetét.

Az utolsó fejezet diskurzuszvizsgálat: két magát királynak kikiáltó roma üzletemberhez fűződő országos botrány médiavisszhangjának elemzését végzi el. Ebben a mediatisált rítusok (koronázás, zarándoklat, esküvő) és a vallás politikai célokra való mobilizálhatóságának folyamatát mutatja be.

A kalotaszegi település rituális kommunikációs gyakorlatairól szóló könyv realiztikus, gazdag etnográfiai anyagra épülő, rendkívül eredeti elemzést, amely ugyanakkor a szociálantropológia és valláskutatás mai kérdésfelvetéseihez és diskurzusaihoz kapcsolódik. Úgy gondolom, nem túlzás azt állítani, hogy a kötet az elmúlt évek hazai kultúrákutatójának egyik legsikerültebb „exportterméke”, annak legnagyobb teljesítményei közé tartozik.

Peti Lehel